

VITAINDÍTÓ

Szarka László

A 21. század eleji magyar nemzetfogalom értelmezési keretei

1. Helyzetelemzés

1.1 Nemzetpolitikai stratégiák a magyar külpolitikában

A magyar külpolitika formálói, irányítói 1918–1919 és 1989, illetve 2004 között jó néhány doktrínát, stratégiát, alternatívát kidolgoztak annak érdekében, hogy az első világháborús vereség nemzetpolitikai következményeit az ország fel tudja dolgozni, s képes legyen a világ támogatását megszerezni a magyar nemzeti érdekek érvényesítéséhez, a kitűzött célok megvalósításához. Ezek az érdekek és célok korszakonként, az ország lehetőségeihez, a világpolitika adottságaihoz mérten alakultak, változtak, fejlődtek. Hol az elveszített területek visszaszerzésére, hol a kisebbségi magyarok jogainak védelmére és biztosítására, újabban pedig a kisebbségi közösségek autonómia-törekvéseinek megvalósítására, illetve a magyar nemzeti közösségek szabad kapcsolattartását szolgáló jogintézmények nemzetközi elfogadtatására helyeződött a hangsúly.¹

Az 1989 óta eltelt időszakban a célkijelölések felgyorsultak, divergáltak, s a 21. század elejére, néhány ígéretes kísérlet után, egymást részben kioltó, részben lecserélő ötletekbe torkolltak. 2002 óta a magyarországi kormányok és parlamenti pártok, illetve kisebbségi magyar politikai pártok, szerveződések nem tudnak egymás közt megállapodásra jutni a magyar nemzetpolitika alapvető céljaiban, feladataiban és eszközeiben. A kiúttalanság érzete kezd elhatalmasodni a magyar nemzetpolitikában. Ez a pártpolitikai ellentétek, a hét szomszéd ország eltérő szomszédság- és kisebbségpolitikai magatartása mellett sok vonatkozásban összefügg a magyar külpolitikai stratégia kimun-

---

1 A magyar külpolitika nemzetpolitikai céljaink fejlődéséről lásd Bárdi Nándornak, Magyarics Tamásnak, Pritz Pálnak, Romsics Ignácnak az irodalomjegyzékben feltüntetett monográfiáit, tanulmányait.

kálatlanságával. Vezető magyarországi és határon túli politikusok, közéleti emberek tették szóvá több alkalommal is a nemzetstratégia hiányát.²

A legutolsó évtizedben három-négy, egymástól elkülönülő szinten folyt érdemi munka a nemzeti stratégia területén. Az egyik leglátványosabb, a Nemzeti Digitális Adattár (NDA) programban az akadálytalan magyar nyelvű digitális adattárolás lehetőségét megteremtő stratégiai programban immár testet is öltő elképzelést a magyar nemzeti informatikai stratégia kialakítása jelentette.³ Hasonlóképpen nagyon jelentős munkálatok folytak a magyarországi és általában a magyar népesség demográfiai, egészségügyi fejlődésének prognosztizálásával, jövőtervezésével, az előregedés, a migráció, a roma-szegregáció és más negatív fejlődési tendenciák kezelésével kapcsolatban is.⁴ Az elmúlt négy-öt évben a magyar kulturális stratégiai tervező munka is elkezdődött. Sajátos módon itt a kisebbségi magyar világok kultúrájára vonatkozó elemzések, ajánlások nem kerültek be a főszövegbe.⁵

A stratégiai gondolkodás legátfogóbb szintjét, a magyar társadalom, gazdaság, civil szektor fejlődési tendenciáit elemző átfogó kutatásokat és tervező munkát említhetjük, amely részben az Akadémián, részben különböző kormányzati és alapítványi programok által finanszírozott projektekhez kapcsolódva működött.⁶

A magyar nemzetfogalom immanens módon mindig magában foglalta az együvé tartozás tudatát, amely a rokoni, irodalmi, tudományos, mediális, turisztikai csatornák segítségével a pártállami évtizedekben elsősorban a

- 2 A nemzetstratégiai anyag kidolgozásának igénye már az 1990-es évek elején is felmerült, kormányzati, pártpolitikai és civil szervezetek szintjén egyaránt.
- 3 A tudásalapú társadalom lisszaboni stratégiájának megvalósítása jórészt éppen az információs társadalom megteremtéshez kötődik. Magyarországon e tekintetben részben jelentős fejlesztési lemaradás tapasztalható, a stratégiai tervezés szintjén azonban igen komoly eredmények születtek. Bognár Vilmos – Fehér Zsuzsa – Varga Csaba (szerk.): *Mi a jövő? Tudástársadalom? Információs társadalom? Telekommunikációs Társadalom? Kultúrtársadalom? Az információs társadalom és a magyar kezdeményezések, OMFB, ORTT, HÉA*. Stratégiai Kutató Intézet, 1998.
- 4 Példaként említsük itt a Hablicsek László és Ferge Zsuzsa által vezetett kutatásokat és stratégiai munkálatokat, amelyek egy része az MTA Nemzeti Stratégiai Kutatási Programok keretében Glatz Ferenc irányításával folyt.
- 5 Vö. Mandel Kinga és Papp Z. Attila közös előtanulmányával.
- 6 Lásd pl. Varga Csaba – Tibori Tímea (szerk.): *A mai világ és a jövő forgatókönyvei. Nemzeti stratégia 2020-ig*. 1. HÉA Stratégiakutató Intézet, MTA Szociológiai Intézet, Magyar Kapu Alapítvány, 1997.; Varga Csaba – Tibori Tímea (szerk.): *Magyar jövőképek, Nemzeti stratégia 2020-ig*. 2. HÉA Stratégiakutató Intézet, MTA Szociológiai Intézet, Magyar Kapu Alapítvány, Hegel-Fukuyama Társaság, 1998.

nyelv- és nemzetiségfeltést jelentette. Ez a „titkos tudás”, alternatív nemzeti világgép a magyar ellenzéki mozgalmaknak éppúgy fontos legitimációs tényezője volt, mint a magyar demokratikus fordulatot kikényszerítő politikai erőknek. Paradox módon Magyarország még a legsötétebb ötvenes években is be tudta tölteni a maga felemás anyaország-szerepét, amit például – két egymástól távoli példázatot idehozva – a kádári hídszerep-politika részeredményei, az Illyés Gyula, majd Csoóri Sándor és a magyar néprajz, történetírás által képviselt magyar egyetemesség-gondolat folyamatos jelenlétének határon túlról érkező folyamatos visszajelzési igazoltak, s ami az 1956-os forradalom határon túli magyar recepciójában is kimutatható.⁷

1.2. Nemzetfogalmak, nemzetállam: politikai, jogi és kulturális dimenziók

Az európai, s különösen a kelet-közép-európai alkotmányos nemzetfogalmak többségében megkülönböztetett helye van a nemzet nyelvének és kultúrájának. A nemzetállam intézménye, a nemzetállam működése ebben az értelmezésben nemcsak a politikai, területi, hanem a nyelvi, kulturális szuverenitás kifejezője is.⁸

A klasszikus 20. századi nemzetállami Európa fontos jellemzője a szigorú európai határrezsimek működése volt, amit alapvetően a vasfüggöny, a berlini fal létezése legitimált. A skandináv, Benelux integráció határnélküli gyakorlata inkább csak kivételnek számított. Jóllehet a nyugat-európai államok integrációs folyamata már az 1950-es években elkezdődött, a megállító, tiltó és kizáró jellegű államhatárok felszámolására csak a 20. század utolsó évtizedében került sor. A vasfüggönytől keletre eső államok a 2004–2007. évi uniós csatlakozásukkal egy időben kezdték el politikai határaik felszámolását. A 20. századi államhatároknak, határrezsimeknek a magyar nemzeti közösségre gyakorolt hatásáról csupán egy-két újabb keletű kutatás eredményeiből kaphatunk szabatos képet, de nyomát a határrégiók mindkét oldalán

---

7 Bárdi Nándor: Tény és való. I. m. 93–100. Az Illyés-Csoóri-féle nemzetfelfogás kisebbségi magyar vonatkozásairól lásd Görömbei András: „Az elveszített hazák csikorgognak.” Csoóri Sándor a kisebbségi magyarságért. *Új Forrás*, 2000. 3. szám. Az 1956-os forradalom visszhangjáról, következményeiről lásd pl. Szesztay Ádám (szerk.): *Együtt. Az 1956-os forradalom és a határon túli magyarok*. Lucidus, Budapest 2006.

8 Halász Iván: A nemzetfogalom nyelvi-kulturális elemei a kelet-közép-európai alkotmányokban. In: Kántor Zoltán – Majtényi Balázs (szerk.): *Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről*. Budapest: Rejtjel, 2005.

ma is éppoly könnyű észrevenni, mint a közlekedési menetrendekben vagy éppen a magyar kultúra intézményrendszerének térszerkezetében.⁹

2. Forgatókönyvek

2.1. A magyar nemzetfogalom sajátosságai és változásai

A 19. század végi, 20. század eleji milliós nagyságrendű amerikai kivándorlás, a trianoni békeszerződés nyomán létrejött új államrend és az ennek következtében kialakult magyar kisebbségek, majd a revíziós külpolitika átmeneti sikerei, a második világháborús vereség és a párizsi békeszerződés, majd pedig az '56-os forradalom leverését követő menekült- és kivándorló hullámok a mindenkori magyar nemzeti társadalomnak hozzávetőleg egyharmadát más államok polgáraivá tették. De míg a nemzeti összetartozás tudata a kisebbségi helyzetben élő többsége számára a negyedik-ötödik generációban is magától értetődő adottság, az amerikai, nyugat-európai, s más tengerentúli diaszpóra közösségeknek már a második-harmadik nemzedéke is legfeljebb származási identitásán keresztül kötődik ősei, felmenői nemzeteihez.¹⁰

A szovjet típusú nemzetállami önkorlátozások helyett a nyitott, kezdeményező magyar külpolitika magától értetődően talált rá legfőbb feladataira: az euro-atlanti együttműködésre nemzetfogalom kialakulásában az európai integrációs folyamat az 1989. évi fordulatok nyomán vált meghatározóvá a szomszédság- és a kisebbségpolitika újragondolására. A magyar Alkotmány a 6. 3. cikkelyben rögzített felelősségklauzulája a Magyar Köztársaság „*határain kívül élő magyarok sorsáért*” érzett felelősséget, és „*a kisebbségi magyarok Magyarországgal való kapcsolatának*” ápolásához nyújtandó segítség elvét rögzítette.¹¹ Ez az alkotmányos felelősség jelent meg a magyar külpolitikai tervezésben és cselekvésben az 1990 óta eltelt években,

---

9 Kovács Éva: Határmitoszok és helyi identitás-narratívák az osztrák-magyar határ mentén. *Replika*, 2002. 47–48. sz.; Uő: Határnarratívák mint identitásteremtő szövegek az osztrák-magyar határ menti falvakban. In: Bárdi Nándor (szerk.): *Globalizáció és nemzetépítés*. Budapest, 1999.; Kuthy Áron – Nagy Vilmos (szerk.): *Határesetek. Magyarország periferiái*. Ipoly Unió, Balassagyarmat, 2005.

10 Varga Imre: *Kisebbségből kisebbségbe. Beszélgetések áttelepült írókkal*. Szombathely, 1995.

11 Öllös László: A Magyar Köztársaság Alkotmánya és a határon túli magyarok. *Fundamentum*, 2006. 3. szám. 26–43.

és ezt a felelősséget szükséges érvényesíteni a külpolitikai stratégiai tervezésben is.

A nemzetpolitikai gondolkodás, tervezés és cselekvés lételeme a politikai konszenzus folyamatos újratermelése. A magyarországi és szomszéd országai magyar pártpolitikai viszonyok történeti, szociológiai sajátosságai azonban ilyen nemzetpolitikai konszenzusnak a kialakítását csak abban az esetben teszik lehetővé, ha a külső nyomás tényezői, nemzeti katasztrófák, negatív fejlemények miatt a közvélemény különböző pártállású részeiben egyforma védekező vagy éppen kritikai reflexek alakulnak ki. A magyar külpolitika az elmúlt években megtapasztalta ennek a reflexív, követő nemzetpolitikai stratégiának az előnyeit és a hátrányait is, elég, ha csak a „*vajdasági magyar verések*” nemzetköziesítésében, vagy a Mečiar- és Fico-féle szlovák kormányok elszigetelődésében játszott magyar szerep felemás következményeire gondolunk. A magyar külpolitikai stratégiai tervezésben nevesített szomszédságpolitikai, etnopolitikai létérdekek segíthetnek a pártpolitikai szempontok közelítésében, de az azon a szinten elvégzendő konszenzuskeresést aligha pótolhatják.

A magyar nemzetpolitika természetesen nem korlátozható a kisebbségi és a diaszpóra-magyarsággal való kapcsolattartásra, a magyar identitás megőrzésének támogatására. Egyrészt a nemzetpolitika az egész magyar nemzeti közösséget szolgálja, ennek megfelelően a magyar állam területén élő magyarok éppúgy alanyai, tárgyai és kedvezményezettjei, mint az ország határain kívül élők. Ennek tudatosításában paradox módon sokat segített a 2004. decemberi népszavazás-történet. Ez a rendkívül disszonáns, minden oldalról pártpolitikai érdekek szerint kihasznált, s éppen ezért a kezdeményezésétől a lebonyolításáig, értelmezésétől a következmények feldolgozásáig sokféle felelőtlenséggel párosuló kettős állampolgársági népszavazás a legjobb elemzőket rádöbbentette arra, milyen egyoldalú viszonyrendszerek mozgatták a magyar nemzetpolitikai folyamatokat. A „*felelős partnerség*”, a „*kölcsönös méltányosság*” fogalma, illetve a „*párhuzamos nemzetépítés*” koncepciója mintha az azóta eltelt években nagyobb teret kapott volna.

Másrészt az identitás megőrzése, fejlesztése csupán az egyik feladata a nemzetpolitikának. A magyar kulturális, demográfiai, egészségügyi stb. stratégiai tervezésben szintén jelentős nemzetpolitikai feladatok jelölhetőek ki, amelyek a magyar népesség demográfiai, egészségügyi, szociális helyzetének javítását, a magyar nyelv, kultúra, tudományosság, sport alapintézményeinek működtetését szintén értelmezhetővé teszik a nemzetpolitika feladatai között. A magyar külpolitika számára azonban a nemzetpolitika három alapszintjét különböztethetjük meg: a magyar nemzetállam gazdasá-

gi, társadalmi, kulturális stb. működőképességét, tekintélyét szolgáló kapcsolatépítő munkát; a magyarországi magyar és nem magyar nemzetiségi társadalmak harmonikus együttélésének, fentebb jelzett kettős identitásának külpolitikai vonatkozásaiban az érintett anyaországok, nemzetközi szervezetek cselekvő együttgondolkodásának, együttműködésének biztosítását; a kisebbségi és a diaszpóra-közösségek akadálytalan kapcsolattartásának, igényeinek, identitásfejlődésük feltételeinek optimális támogatását.

2.2. A magyarországi kisebbségek helye a magyar nemzetfogalomban

Magyarország tizenhárom törvény által elismert kisebbségi közösségének tagjai túlnyomó többségükben magyar anyanyelvűek vagy magyarnyelv-domináns kétnyelvűek, ugyanakkor kulturális, származási, lokális vagy regionális azonosságtudatuk mentén kettős identitású személyeknek, csoportoknak számítanak. Azaz ők maguk egyszerre vallják magukat németnek és magyarnak, cigánynak és magyarnak stb. Hazájuknak magától értetődően Magyarországot tekintik. Ezzel együtt gyakran kerülnek felemás helyzetbe, amikor a többségi magyar megítélés vagy a hivatalos magyar nemzetfogalom szűrőin kihullnak. Különösen a legnagyobb lélekszámú, rasszjegyei miatt a „látható kisebbség” kategóriájába tartozó, döntő többségében magyar anyanyelvű, magyar nyelven beszélő cigányság számára sérelmes a nemzeti közösségből való „kimaradásuk”. Az ő számukra ezt a „nemzeti sérelmet” nem pótolja az anyaország gondoskodása.¹²

A magyar külpolitika a magyarországi kisebbségeknek ezt a tipológiai sajátosságát nem tudta beépíteni a maga érvrendszerébe, s emiatt folyamatosan pellengérré állították a magyarországi kisebbségpolitikát. A magyar külpolitika nem használta ki a magyar önkormányzati modell kínálta kooperációs lehetőségeket, sőt a permanens alulfinanszírozási problémák miatt folyamatos mentegetőzésre, tűzoltásra és közbenjárásra kényszerül a kétoldalú kapcsolatokban, miközben folyamatosan az a vád éri, hogy a kisebbségi önkormányzati rendszer afféle „bezzeggyereként” és hivatkozási alapként

---

12 Tóth, Ágnes (ed.): *National and Ethnic Minorities in Hungary, 1920-2001*. East European Monographs. No. DCXCVIII. Social Science Monographs. Boulder, Colorado, Atlantic Research and Publications, Highland Lakes, New Jersey, 2005.; Bindorfer Györgyi: *Kettős identitás*. I. m.; Sisák Gábor (szerk.): *Nemzeti és etnikai kisebbségek Magyarországon a 20. század végén*. Osiris Kiadó - MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest, 2001.

valójában a kisebbségi magyarok pozícióinak javítását lett volna hivatott szolgálni.¹³

A kisebbségi önkormányzati rendszer az elmúlt évtizedben jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a kisebbségi szervezetek egyre intenzívebb és szervezettebb kapcsolatokat építenek ki az anyaországi szervezetekkel, intézményekkel, települési önkormányzatokkal. Az anyaországi támogatások fogadása és felhasználása közvetve a kisebbségek által lakott településeken is érezteti jótékony hatását.

3. A magyar külpolitika által követendő elvek és értékek

3.1. Nemzetek, nemzetállamok, nemzeti közösségek Európában és az Európai Unióban

A nemzetfogalom polivalenciája, sokszínűsége ellenére a 21. század eleji európai nemzetek identitásában, önképében és önreflexióiban egyre inkább azonossá válik az adott állam területén élő személyek, csoportok állampolgári közössége és a többségi etnikum nyelvi-kulturális közössége. Ennek a tendenciának a felerősödéséhez az 1989 utáni kelet-európai államalapítások éppúgy hozzájárultak, mint az erőteljes 20. századi migrációs és asszimilációs folyamatok. Az „*Európa Erődítmény*” migrációt fékezni, visszatartani igyekvő stratégiai koncepció mára több ok miatt is egyértelműen tarthatatlanná vált, s emiatt a magyar külpolitikai nemzetpolitikai stratégiájában is fontos szerepe van és még inkább lesz az aktív migrációs politika alapelveit kialakító elemző-tervező munkának.

Ugyanakkor a 20. század során rengeteg konfliktust felhalmozó európai nemzetállamok kénytelenek saját területi integritásukat, politikai határait, korábban kizárólagosan állami (nemzeti) hatáskörbe tartozó kompetenciáikat újragondolni. Az európai integráció keretei közt nem mások ellenében, hanem az uniós közösség részeként újra kell értelmezniük, illetve egészen új alapokra kell helyezniük saját nemzeti és állami (nemzetállami) jövőképüket. Az EU alkotmányának elfogadása sok kérdésben hosszabb távon is eldöntheti azokat a kérdéseket, amelyek például éppen a frissen csatlakozó vagy a szerényebb gazdasági mutatókkal rendelkező tagállamok közvéleményében a „*kétebességes Európa*” ötlete miatt az europesszimisták malmára hajtják a vizet.

---

13 Majtényi Balázs: Mi lesz veled „bezzeggyerek”? Változóban a kisebbségi jogi szabályozás, *Fundamentum*, 2005. 3. szám.

A modern magyar nemzet fogalmi megragadhatóságára vonatkozó elképzelésekben, szakmai, politikai, érzelmi megközelítésekben jórészt szintén ezeket a szempontokat és tendenciákat szükséges figyelembe venni.¹⁴ Ugyanakkor feltétlenül számolni kell a nemzetállami korszak és az uniós integráció által meghatározott jövő közti átmenet régi és új keletű konfliktusaival, dilemmáival.

Ezzel együtt az európai integráció a maga gazdasági, politikai hajtómotorjaival valamennyi érintett állam politikai elitjével, s rajtuk keresztül a nemzeti társadalmak választóinak többségével el tudta fogadtatni az Európai Unió szükségességét, az integrációs folyamat folytathatóságát.¹⁵ Azt a feltételezést sem tekinthetjük azonban bizonyítottnak, hogy az európai integráció megerősíti a nemzetállamokat. Minden valószínűség szerint a jelenleg állami szintű képviselettel nem rendelkező kisebbségek helyzete sem javul rövid távon látványosan az európai integráció folyamatában.¹⁶

A kisebbségi népelességgel és régiókkal rendelkező államok, köztük éppen a Magyarország szomszédságát jelentő új tagállamok egy része, továbbra is a központosító, asszimiláló nemzetállami logika életben tartásában érdekelt, és ellenzi a decentralizációt, a regionalizációt és az annak etnikai következményeire is súlyt helyező autonómia-törekvéseket. A kisebbségi kérdés kezelésében az autonómiaformákat választó államok gyakorlatának (pl. az olaszországi, moldáviai, finnországi, spanyolországi modelleknek) elemzése azt mutatja, hogy azok vagy sajátos történeti különfejlődések következményei vagy szigethelyeztek, háborús konfliktusok megoldását szolgálják. A kelet-közép-európai kisebbségi autonómiaformák kialakításában eddig ezek a modellek legfeljebb politikai hivatkozásként voltak használhatóak.¹⁷

Amennyiben a mostani állóvízből ki szeretnénk lépni a kelet-közép-európai régió autonómia-törekvéseivel, az érintett államok és kisebbségek kölcsönös belátására, sajátos vegyes modellek és működőképes jogi keretek ki-

---

14 Kende Péter: A kelet-európai kisnemzetek nyomorúsága (Ezredvégi mérleg). In: Uő.: *A köztársaság törékeny rendje*. Osiris, Budapest 2000.; Szarka László: Elemzési szempontok a 20. század végi magyar nemzetfogalomhoz. In: Uő.: *Kisebbségi léthelyzetek - közösségi alternatívák*. Budapest, 2004.

15 John O'Sullivan: A nemzetállam szerepe a kiterjesztett Európában. *Polgári Szemle*, 2005. 11. szám. <http://epa.oszk.hu/00800/00890/00010/article71.html>

16 Magyarics Tamás: A magyar külpolitika új helyzete. *Magyar Szemle* 2004. 9-10. szám. http://www.magyarszemle.hu/archivum/13_9-10/04magyar.htm

17 Kinga Gál (ed.): *Minority Governance in Europe*. LGI/ECMI Series on Ethnopolitics and Minority Issues. Open Society Institute, Budapest, 2002.

alakítására lesz szükség. Az EU keleti bővítési folyamatának eddigi tapasztalatai azt bizonyítják, hogy a kisebbségi autonómiaigények terén a kedvező fordulatot az európai integráció csak közvetve segítheti elő. Az Unión belül is csak hosszabb távon oldódhatnak a főbiák, mérséklődhet az elutasítás, módosulhat a szeparatizmussal azonosított autonómiák elvi megítélése.

A birodalmi előzményekkel rendelkező államok és nemzetek területén lezajló decentralizációs és devolúciós folyamatok abban a tekintetben mindenesetre példaértékűek, hogy a korábbi konfliktuspotenciál az autonómiaformák bevezetését követően gyorsan csökkent. A brit, spanyol, olasz fejlődés különböző modelljei azt mutatják, hogy a megfelelő államjogi modellek megválasztása nemcsak a konfliktusok prevenciójában és felszámolásában, hanem az állam belső kohéziójának növelésében is számottevő tényező lehet.

3.2. A magyar nemzetfogalom és az EU

A magyar nemzetfogalom két-, illetve háromdimenziós olvasata sem Európában, sem az Európai Unióban nem tekinthető külön esetnek. Etnikai értelemben a szlovén, olasz, német, de a francia, vagy akár a görög, szlovák nemzet hasonlóképpen rendelkezik a nemzetállamuk határain kívül kialakult kisebbségi közösségekkel és távoli diaszpóra-csoportokkal. Politikai értelemben viszont a felsorolt nemzetek ezt az alaphelyzetet igyekeznek saját nemzetkonceptiójukhoz igazítva kezelni, s általában a diaszpóra-közösségekre érvényes eszközrendszert építették ki. Ez azt jelenti, hogy a külföldi nemzettársaik részére elsősorban a saját nemzetállam területén kínálnak különböző kedvezményeket, jogosítványokat, s eleve lemondanak arról, vagy csak a kulturális területre korlátozott módon kívánnak hozzájárulni a kisebbségek szülőföldi önszerveződéséhez, nemzeti életéhez.¹⁸

Mínt hogy a klasszikus nemzetpolitikai feladatok körét az európai integráció, az EU és a NATO dimenzió, a két integrációban való részvétel több szempontból is új feltételrendszerbe helyezte, a magyar nemzetfogalom operacionalizálható nyitott kérdéseit szükségképpen ebben az új kontextusban érdemes vizsgálni. Némi túlzással azt is mondhatjuk, hogy azért, mert az integrációs politika követelményei néhány alapkérdésben felülírják a magyar nemzetpolitika korábbi jogvédő, támogató, főként bilaterális szinteken

---

18 Halász Iván: A határon túli nemzettársakról való gondoskodás modelljei Kelet-Közép-Európában. In: Halász Iván – Majtényi Balázs – Szarka László (szerk.): *Ami összeköt? Státustörvények közel s távol*. Gondolat, Budapest, 2004. 42-75.

kezdeményező gyakorlatát, a jövőre nézve a fogalmi elemzésbe feltétlenül be kell vonni az integrált tér és a szabad lakó- és munkahely-, iskolaválasztás kínálta lehetőségeket, várható fejleményeket.

Az Európai Unió keretei közt és annak szomszédságában, az integrált európai gazdasági, kulturális térben Magyarország a többi uniós nemzettel azonos jogokkal rendelkezik. A határain kívül, de az Unión belül élő kisebbségi magyarokkal a kapcsolattartás új minősége alakítható ki, amelyet a teljes akadálymentesség jellemez: lehetővé válik a szabad iskola-, munka- és lakóhelyválasztás, ami az állampolgársági jogok közül immár csupán a politikai (parlamentari) választói jogok köréből zárja ki a magyar állampolgársággal nem rendelkező uniós kisebbségi és diaszpóra magyarokat. A határok elválasztó jellegének megszüntetése a szomszédos nemzetekkel fenn tartott kapcsolatok szükségszerű újraértelmezését, a kapcsolatok intenzív fejlesztését teszi szükségessé, ami a nemzetpolitika kisebbségi magyarokkal kapcsolatos feladataiban az ésszerű együttműködés korábban nem remélt lehetőségeit nyitja meg. Ezek folyamatos bővítése a kulturális, oktatási, mediális, egyházi, tudományos, civil, önkormányzati stb. szférákban tervezhető, programokba önthető, intézményesíthető feladata lesz a magyar kulturális, oktatási és külpolitikának.¹⁹

A 21. századi magyar nemzetfogalom egyik alapját változatlanul a magyar állam intézményrendszere, az állam területén élő polgárok közössége, önkormányzati és civil szervezeteinek működése jelenti. A nemzetfogalom másik alapvető kritériumát a magyar nyelv és kultúra közössége jelenti, amelybe a magyarországi kisebbségek a maguk kettős-többses kötődése révén éppúgy beletartoznak, mint a szomszéd országokban és diaszpóra helyzetben élő magyarok. A nemzetfogalom alapvető változását tehát elsősorban nem a területi, kulturális vagy a politikai kompetenciák kiterjesztése jelenti, hanem az integrálódó európai térben kínálkozó kapcsolattartási, intézményi, gazdasági, munkaerőpiaci stb. lehetőségek és az azok által kialakuló új tendenciák, új kötődések, újfajta migráns, transznacionális magatartásformák beemelése a nemzeti hálózatok működtetésébe.

3.3. Az európai nemzetfogalmak változásai

A posztmodern állam egyre kevésbé lesz képes a 19–20. századi értelemben vett nemzeti közösségek látszatának fenntartására. Ebben az interpretációs keretben az etnocentrizmus utóvédharcai e folyamatokat tovább

---

19 Nagy Boldizsár: A szuverén határai. *Fundamentum*, 2003. 2. szám.

gyorsíthatják, s így az etnicitás tárgykörébe sorolható jelenségek egyre inkább szubnacionális szintre kerülnek.²⁰ Liberális gondolkodók egész sora a politikai nemzet konstrukcióját az etnikai, kulturális értékek mentén szerveződő nemzetkonstrukciónál eleve magasabb rendűnek tekintve azt feltételezik, hogy az alkotmányos patriotizmus etnikai szempontból neutrális értékrendszere képes lehet pótolni a kulturális nemzet általuk premodernnek tekintett közösségi formáinak a kohéziós erejét.²¹

Ezzel szemben a nyelvekhez, nyelvi kommunikációhoz, történeti hagyományokhoz kötődő kultúrának, valamint a kultúrának mint szociológiailag is értelmezhető csoportszervező, intézményfenntartó elvnek a térhódítása, a kulturális jogok politikai megerősödése szintén megkerülhetetlen fejlemény. Részben mint az ipari, informatikai, környezeti stb. globalizációs tendenciák ellenhatása, részben pedig az európai nemzeteknek mint értékteremtő, értékhordozó és értékörző közösségnek az önvédelmi reflexe. Az európai együttműködés konzervatív értékek mentén való illetén célkijelölése több elemző szerint a „nemzeti”-nek, a „nemzeti elv”-nek, a nemzetállamnak a reneszánszát eredményezheti.²²

Az integrálódó európai tér, a globalizálódó világ, az informatikai forradalom, az értékválság és értékpluralizmus, a migráció és a bezárkózás elmentmondásos folyamatai és jelenségei közepette az európai nemzetek látványos belső békéje, kiegyensúlyozottsága mögött máris rengeteg a bizonytalanság és a változás. A világméreteken, de még az európai nemzeti közösségeken belül is jelenlévő hatalmas szociális távolságok, a megtermelt javaknak milliárdokat sújtó egyenlőtlen elosztási mechanizmusai, a világméretű járványok, éhínségek tartósan nehezen visszafogható ellenhatásai egyszerre kiáltanak globális megoldásért és a saját nemzeti közösségeink megvédéséért, sürgetve a feszültségek mielőbbi feloldását, a fenntartható fejlődés feltételeinek biztosítását.

---

20 Losonc Alpár: A nemzet mint értelmezés. I. m. 121.

21 Magyarországon ezek a viták a Csepeli György kutatásaiban, tanulmányaiban megfogalmazódott tézisek körül bontakoztak ki a legmarkánsabban, 1989 előtt az *Új Forrás* nemzetvitájában, 1989 után pedig Csepeli György: *Nemzet által homályosan* című munkájával kapcsolatosan.

22 Erre vonatkozóan lásd a Regio 2002. 4. számának elemzéseit: pl. Losonc Alpár: A nemzet mint értelmezés. www.losonc_lapar_nemzet_mint_ertelmezes_regio_2002_4.pdf; Bakk Miklós: A nemzet és a modernitás nyelve. www.bakk-miklos_a_nemzet_es_a_modernitas_nyelve_regio_2002_4pdf

4. A magyar külpolitika mozgástere és a magyar nemzetfogalom alakulása

4.1. A 20. század végi magyar kisebbségpolitikai stratégiák, alternatívák

Az 1990. évi parlamenti választásokon indult magyar politikai pártok kivétel nélkül egyetértettek abban, hogy a magyar kisebbségek számára a területi autonómia valamilyen formája biztosíthatná az optimális feltételeket. Ennek érdekében a magyar kormány az Antall-doktrína jegyében igyekezett támogatni minden olyan kisebbségi magyar elképzelést, amely az önkormányzati jogok fejlesztésében, az autonómiaformák kialakításában jelölte meg legfontosabb politikai célját. Az 1990-es évek elején a kárpátaljai, vajdasági, szlovákiai autonómia-mozgalmak és programok többségi elutasítása és kriminalizálása vagy éppen csak agyonhallgatása kapcsán bebizonyosodott, hogy a szomszéd államok – Szlovénia, majd Horvátország és újabban részben Szerbia kivételével – nem hajlandók elfogadni a nemzeti autonómiaformákat a kisebbségi kérdés rendezésének zsinórmértékeként.

Az Antall- és a Horn-kormány ezért kereste azokat a szomszédságpolitikai eszközöket, amelyek előkészíthették volna az államközi kétoldalú együttműködést a kisebbségpolitika terén, s ezzel mintegy nemzetközi háttországot biztosíthattak volna a belső kisebbségi politikai küzdelmeknek. Az európai integrációs törekvéseknek való megfelelés szándéka mellett jórészt ezt a célt szolgálták azok az alapszerződések, amelyek Ukrajnával, Szlovákiával és Romániával a területi status quo, a határok kölcsönös elismerésének megerősítése mellett a kisebbségi jogvédelem nemzetközi ajánlásait, köztük az ET 1201-es autonómiaajánlását is becsempészték az alapszerződések szövegébe.²³

Mindez természetesen igen csekély mozgásteret nyitott a kisebbségi autonómia-politikának, hiszen a régió államainak centralizált modelljei, a többségi társadalmak kisebbségi főbiái, a nacionalizmus államnemzeti fedezete eleve reménytelenné tette az értelmes köz- és párbeszédet az autonómiák hasznáról. S jóllehet az első kudarcok politikai feldolgozása elmaradt, a politológiai elemzések hosszú sora mutatott rá az önkormányzatiság román, szerb, ukrán, szlovák politikai közgondolkodásban kimutatható előzménytelenségére, hagyománytalanságára, illetve az autonómia-fogalomhoz kötődő főbiákra, amelyek a kérdés antidemokratikus válaszreakcióit kivál-

23 Györi Szabó Róbert: A parlamenti pártok és az alapszerződések. *Magyar Kisebbség*, 2000. 4. szám.; Gál Kinga: *Bilateral Treaties in Central and Eastern Europe: A New Framework of International Minority Protection?* Flensburg, ECMI, Working Paper 4, 1999.

tották. Emellett elmélyült elemzések tárták fel a kisebbségi magyar politikum hiányosságait, tévedéseit, elhibázott feltevéseit, rosszul megválasztott stratégiai döntéseit, taktikai lépéseit.²⁴

A negatív tapasztalatok begyűjtésével párhuzamosan elkezdődött a magyar–magyar kapcsolatok intézményesítése, amely egyszerre szolgálta a kialakuló nemzeti kulturális hálózatok fenntartását, politikai megerősítését, a folyamatos párbeszédet, a magyar nemzeti egyeztető fórumok kialakítását és a magyar nemzeti érdekek fokozatos tisztázását, a kapcsolatokban rejlő politikai lehetőségek feltárását. Ez az egyeztető folyamat vezetett el a státustörvény megalkotásához, a különleges magyar–magyar kapcsolatrendszer jogi intézményesítéséhez.²⁵

Ezzel párhuzamosan a magyar kisebbségek kettős kötődésének jó példázataként előbb Romániában, majd Szlovákiában és Szerbiában is a magyar pártok sikeres választási szereplésük révén részesei lettek a központi kormányzatoknak, s ezzel elkezdődött annak a konzociális modellnek a kialakítása, amely Duray Miklós által az 1990-es évtized elején megfogalmazott társnemzeti törekvések kifejezőjévé vált. Az MKP ügyvezető elnökhelyettese, korábban az Együttélés Politikai Mozgalom elnöke, a kisebbségi magyar nemzetépítés céljaként kezdettől fogva a területi autonómia valamilyen formáját tekintette. Az önkormányzó kisebbségi közösség felfogása szerint megteremthetné az alapját annak, hogy az etnokratikus nemzetállam etnopolitikai értelemben is demokratikus nemzetállammá váljék, s így módon a többség és a kisebbségi közösségek partneri, társnemzeti viszonyokat alakíthatnának ki.²⁶

Más kérdés, hogy a jelenlegi bipoláris, antagonisztikus magyar nemzetstratégiai közbeszédben a nemzeti reintegrációt rövid távú politikai folyamatként elképzelő politikusok, köztük a kérdéssel legelmélyültebben foglalkozó Duray Miklós, ezt a lehetőséget mint a magyar nemzet politikai mozgásterének lehetséges meghosszabbítását képzelik el, mások egy összetett

-
- 24 Gerencsér Balázs – Juhász Albin: *A kisebbségi autonómia (működő modellek, magyar elképzelések)*. Budapest, 2001.; Riz Ádám: A kisebbségi magyar autonómiakoncepciók összehasonlítása. *Korunk*, 2000. 1. szám.; Gál Kinga (ed.) *Minority Governance*. I. m.; Törzsök Erika: A kelet-közép-európai régió demokratizálódásának esélyei és az autonómiatörekvések. In: Uő.: *Kisebbségek változó világban*. Kolozsvár, 2003. 83–89.
- 25 Kántor Zoltán: A státustörvény és nemzetpolitika. Elméleti szempontok. In: Uő.: *Státustörvény: előzmények és következmények*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2002. 18–28.
- 26 Duray Miklós: Az elnyomott kisebbségből legyen társnemzet. In: *Magyarok Csehszlovákiában/Szlovákiában 1918–1992*. Pozsony, 1993.

és bonyolult egyeztetési folyamatban kialakuló köztes pozíció kialakítását remélik tőle. A legvalószínűbbnek azonban az a fajta autonómiapolitikai forogatókönyv látszik, amely adott állam központi kormányzata részére nagyobb beleszólási és ellenőrzési jogokat kínál majd. A magyar kormány számára tisztább partneri és kedvezőbb identitáspolitikai viszonyokat teremthetne a kisebbségi magyar autonómia intézményrendszere. A kisebbségi magyar közösségek számára pedig a saját felelősség és a tudatos, vállalt közösségépítés kötelezettségeit, illetve lehetőségeit jelenthetné az önkormányzati modell megvalósulása.

A magyar kisebbségpolitikának ez a programatikus és pragmatikus szinkretizmusa – a nemzeti keretek politikai újrateremtése és az állami keretek közt megtalált együttműködési lehetőségek párhuzamos kihasználása – jellemezte a 20. század végi magyar nemzetpolitikát. A mindvégig alkotmányos, békés, megállapodás- és konszenzusorientált etnopolitikai törekvések a legnagyobb sikereket paradox módon nem elsősorban a Magyarországgal való együttműködésben, hanem a szomszéd országok többségi pártaival közös kormányalakításokban és kormányzati tevékenységében érték el. Aligha vitatható azonban, hogy Magyarország intenzív kisebbségpolitikai közreműködése közrejátszott a kisebbségi magyar politikai pártok felértékelődésében, egyszersmind abban is, hogy a román, szlovák, szerb demokratikus pártok már nem tartottak attól, hogy a magyar koalíciós partnerek választása veszélybe sodorhatná szuverenitásukat vagy akárcsak politikai népszerűségüket. Ebben a kezdeti szomszéd országai elutasítások, magyarországi és kisebbségi magyar fenntartások, kritikák ellenére alapvetően pozitív szerepet játszottak az alapszerződések. Magyarország etnopolitikai presztízsét pedig kétségkívül érezhetően megerősítette az Európai Unióba való belépés, a délszláv konfliktusok kezelésében játszott közvetítő és kezdeményező szerep. A kisebbségi magyar pártok, amelyek szakítottak az „örök ellenzékiesség” meddő pozícióival, nagyon gyorsan beletanultak a kormányzati felelősségbe, s ez az új többlettudás még sokféleképpen kamatoztatható lesz a magyar külpolitika szomszédsági, kisebbség- és entopolitikai törekvéseiben, kapcsolatépítő programjaiban. A kisebbségi magyar parlamenti politikai pártoknak ezt a folyamatos, magas szintű konzultációs, kritikai és kezdeményező szerepét feltétlenül érdemes lenne a mainál átütőbb módon is intézményesíteni, akár a parlament, akár a regionális együttműködési formák keretei közt, természetesen bevonva ez utóbbi formákba a magyarországi kisebbségek képviselőit is.

4.2. A 21. század eleji magyar nemzet fogalmi és politikai repertoárja

Alig több mint másfél évtized alatt a magyar nemzetpolitika igen hosszú utat tett meg saját céljai, érdekei, lehetőségei tisztázásában. Részben a földrajzi felfedezésekre emlékeztető barangolások, eltévedések, zsákutcák tettek ilyen hosszadalmassá ezt a felfedező utat, részben a szomszédsági viszonyok nehéz közeg- és terepadottságai. Ami miatt a jelenlegi helyzetet még mindig csupán az út felezőpontja körül kereshetjük, annak okát alapvetően a nemzet fogalma, értelmezése, koncepciója körül kialakult, határokat átlépő pártpolitikai vita és a vitának ezt a sajátos posztmodern válfaját jellemző parttalan öncélúságában jelölhetjük meg. Nem sikerült közös nevezőre jutni sem az alapszerződésekben kodifikált kisebbségi vonatkozású rendelkezések közös érvényesítésében, sem a státustörvény ésszerű továbbfejlesztésében, sem a határ menti régiók fejlesztését szorgalmazó új programok céljaiban, prioritásaiban. Mint ahogy jórészt a magyar parlamenti pártok és határon túli híveik, illetve a magyar kormányok egymásra licitáló magatartása miatt nem vált részévé a magyar kulturális stratégiának a magyar kultúra intézményrendszerének integrált fejlesztési programja, amely a külső és a mozgósítható nemzetközi erőforrásokat figyelembe véve a magyar költségvetésből nyújtható résztámogatások rendjét stratégiai megfontolásokhoz igazította volna.²⁷

A hivatalos Magyarország a maga remélhetően ideiglenesen megtorpant modernizációs lendületével, az érzelmi beszédmódot kritikus helyzetekben kimért tónusú, technokrata stílusra felcserélő kommunikációjával léptenyomon a kisebbségi magyar közösségek fenntartásaiba, nemtetszésébe ütközik. A kisebbségi magyar elitek egyszerre profitálnak a Magyarországgal szemben is elvégezhető öndefiníciós teljesítményből, miközben a magyarországi kapcsolatrendszerük működési zavarai könnyen veszélybe sodorhatják eddigi kijárói érdemeivel megerősített otthoni pozícióikat. A magyarországi és a kisebbségi magyar civil szféra egyre több alkalommal tudatosan próbálja megkerülni a kormányzati és pártpolitikai pátyolgatást, aminek persze szűkös pénzügyi lehetőségeik szigorú korlátokat szabnak.

A magyar-magyar reláció egyik legizgalmasabb fejleményét kétségkívül a koalíciós kormányzati tapasztalatok kisebbségi magyar társadalmakban történő lecsapódása jelenti. A tapasztalatok minden ambivalenciája ellenére a koalíciós évek idején tompult a magyarellenesség mind a három ország-

---

27 Bárdi Nándor: A szükség mint esély - Lehetséges-e a magyarságpolitikát szakágazatként elgondolni? *Kommentár*, 2006. 5-6. szám.

ban, a magyar miniszterek és más országos, regionális, helyi pozícióba bejutott magyar politikusok, szakértők megtapasztalták saját országuk lehetőségeit, felelősebbekké váltak, s a kettős identitásként emlegetett azonosságtudat esetenként politikai programmá kezdett válni.²⁸ Ez a változás a felelős magyarországi kormányzati tényezőktől és pártpolitikuskóktól egyaránt sok tekintetben új megközelítést, új magatartást igényel.²⁹

Jól látszanak azok a hiányok, rések, amelyek a magyar kisebbségpolitika és a kulturális szférát, intézményrendszert működtető, alapvetően civil szféra között megmutatkoznak. Sem a HTMH, sem a MÁÉRT, sem pedig a magyarországi tárcaszintű főosztályi rendszer nem volt képes felülrni az 1989 után kialakult pártpolitikai mozgásteret: az alapvetően a kisebbségi magyar pártok által dominált, de jórészt magára hagyatott civil szféra fejlesztési, támogatási igényeiről így nem a szakmák, hanem a politikai kijáró emberek döntöttek mindkét oldalon, akik minden jóhiszeműségük ellenére, a különben is szűkös finanszírozási lehetőségek mellett, a politikailag kifizetődőbb, egyszeri nagy és szimbolikus beruházásokat támogatták. ugyanők nem voltak érdekeltek a rendszer működési zavarainak feltárásában, sőt többször is előfordult, hogy a működésképtelenség tartósításához fűződött érdekük, ugyanis azt pártpolitikai érdeke mentén magyarországi szövetségesükkel együtt a kormányzó pártokkal szembeni érvelésben fel tudták használni.

A többségi demokratikus pártokkal kialakított koalíciós együttműködés és az általa működtetett konszociációs modell alapul szolgálhat egyfajta társnemzeti státus kialakítására. Ez abból a szempontból válhat fontossá, hogy a kisebbségi magyar közösségek közjogi státusába megfelelő és sikeres törvényhozói munka segítségével tartósan beépülhetnek a végrehajtó hatalomban való részesedés jogosítványai. Erre, ilyen irányú elmozdulásra eddig egyetlen szomszéd országban sincs példa, s ezzel a feladattal Magyarország sem tud saját kisebbségei esetében megbirkózni.

Az uniós bővítés által fokozatosan kiépülő kelet-közép-európai integrált térben a nemzetállami határok megállító, ellenőrző szerepe megszűnik. A magyar kulturális nemzeti közösség határokkal meghatározott alkotóelemei szükségképpen új viszonyok, minőségükben új kapcsolatrendszerek kialakítására kellene törekedni. Mindeközben – a kidolgozatlan, végiggondolatlan

28 Bugár Béla: *Olyan országban élek...* Kalligram Kiadó, Pozsony, 2005.

29 A legszelidebb magyarországi vendégről is hamar kiderülhet, hogy minden empátiája ellenére posztkoloniális attitűdök bukkannak fel megnyilatkozásaiban, amikor például ünnepi szónokként, delegációvezetőként az anyanyelvi közegetől felbátorodva sajátjaként kezeli az éppen meglátogatott falut, templomot vagy saját útitervéhez igazítja a székelyföldi szavalóverseny programját.

ötletek miatt kialakult nemzetpolitikai ámokfutás mélypontjához, a 2004. december 5-i népszavazáshoz mérve az elmozdulás irányát – érzelmi beszédmód, helyben járó semmittevés és a reformillúziókba menekülés magatartásformái váltak uralkodóvá.

A határon túli magyar politika kormányzati újragondolásának intézményi átalakítással egybekötött 2005–2006. évi periódusában, elnehezült, részben ellehetetlenült a konszenzuskeresés lehetősége az új súlypontok, új célok kijelölésében. Pedig a Szülőföld Program első vázlataira viszonylag gyorsan és rugalmasan át lehetett volna hangszerelni a kapcsolattartás és támogatás előzményeit és intézményeit.³⁰

A 2006. évi választások nyomán nemzetpolitikai megközelítésben is új helyzetben, a tartósan rendezetlen, tisztázatlan fogalmi, intézményi, viszonyok, kapcsolatok közt a második Gyurcsány-kormány erőteljes reformlépésekre szánta el magát. Ennek a stratégiai jelentőségűnek mondott váltásnak a lehetőségeit, kifutását ma még nehéz előre látni. A fejlesztési logika megjelenése kétségkívül időszerű módosítás volt a magyar–magyar kapcsolatokban. Mindazonáltal a magyar kormányzati részfelelősség speciális határon túli magyar vonzatait aligha lehet új, jobban felépített reformfolyamat keretei közt elkerülhető feszültségek keltése nélkül, kizárólag a versenyszférára jellemző módszerekkel kezelni. A reformfolyamat sikerében érdekelt valamennyi szereplő, így a stratégiai elemzések készítői is aggódva figyelik azt a szabadon választott, de végtelenül nehéznek ígérkező próbálkozást,

---

30 A Szlovákia, Szlovénia, Románia és Ukrajna gazdasági helyzetét, a regionális fejlesztési lehetőségeket felmérő elemzés kiindulópontjaként a szerzők a következő hipotézist fogalmazták meg. „Az Európai Unió 2007 utáni kohéziós politikával kapcsolatos, alakuló tervei kiemelt figyelmet fordítanak a határokon átívelő együttműködés erősítésének. [...] a program célja olyan fejlesztési koncepció, illetve stratégia kidolgozása, mely élni kíván a határokon átnyúló regionális együttműködés lehetőségeivel azokban a középkelet-európai országokban, ahol magyarok élnek az adott régiókban. Ennek érdekében abból indulunk ki, hogy nem a régiókat kell etnicizálni, hanem az etnikumokat regionalizálni; a határon túli magyar kisebbségek helyzete a többség nélkül nem megoldható. A határokon túli magyarság gazdasági és társadalmi szerepvállalását célzó új fejlesztési politika kidolgozásához megvizsgáltuk, illetve áttekintettük a nemzetközi fejlesztési és regionális támogatási politikákat (Nagy-Britannia, Amerikai Egyesült Államok, Olaszország és az Európai Unió fejlesztési és regionális eszközrendszerét, illetve támogatáspolitikáját), hogy az új helyzetben ezek adaptálható elemeit ebben a térségben is alkalmazni lehessen.” Törzsök Erika (szerk.): *Szülőföld Program. A határokon túli (Kárpát-medencében élő) magyarság gazdasági alapjainak és társadalmi kohéziójának támogatását célzó lépések előkészítése, valamint ezek lehetséges kapcsolódási pontjainak bemutatása.* <http://www.eokik.hu/publikaciok/publikaciok.html>

amely a korábbi intézményrendszer radikális lecserélésével, teljesen új prioritásokkal úgy kíván célba érni, hogy ebbe a munkába az érintett kisebbségi közösségek bevonásától is tartózkodni látszik.

A külpolitikai stratégia nemzetpolitikai szegmensében az elmúlt közel két évtized tapasztalatai alapján valószínűleg olyan vegyes, hibrid modell kialakulásában kell még jó ideig gondolkodni, amely a nemzeti és regionális fejlesztési programok filozófiájából minél többet megpróbál adaptálni, hasznosítani. Mindeközben a kulturális, oktatási, egyházi, civil, szórvány szféra – fejlesztési megközelítésben eleve esélytelen, forrásfüggő – szegmenseit racionális, az érintett állam rendszeres költségvetési hozzájárulásával is számoló támogatási rendszerekben lehet támogatni. A mostani magyarországi nemzetpolitikai reformtervek kisebbségi magyar részről kezdeményezett korrekciós manővereinek iránya azt jelzi, hogy a kinti magyar világ rendelkezik már elegendő érdekérvényesítő képességgel ahhoz, hogy saját érdekeit az ilyen kiélezett helyzetekben is érvényesíteni tudja.

5. Prioritások, elvi és gyakorlati ajánlások

5.1. A magyar nemzetpolitika külpolitikai prioritásai

Kisebbség- vagy nemzetpolitikai, etnopolitikai és identitáspolitikai megközelítésben a magyar külpolitika a magyar nemzeti közösség nyelvi, kulturális, demográfiai, gazdasági bázisának és potenciájának megőrzését, megerősítését szolgálja.

Ennek érdekében az országon belül és kívül hozzájárul ahhoz, hogy a fentebb kifejtett identitáspolitikai célok alapján a nemzetfogalom reális és választható közösségi kereteket jelenthessen. Ez a magyarországi állampolgári közösségen belül és kívül, a magyarországi állami keretek mellett a magyarországi kisebbségek és a kisebbségi magyarok számára egyaránt lehetőséget kínál a párhuzamos nemzetépítésre. A kisebbségi nemzeti közösségek tagjai egyenként és közösségük keretei közt is részesei lehetnek a többségi–kisebbségi, magyar–magyar együttműködés révén kialakítható kulturális, regionális nemzetközösségi társulásnak, amely a legközelebbi és legszorosabb kulturális nemzeti kapcsolathálót jelenti.

A magyar külpolitika legfőbb nemzetpolitikai törekvését ennek a regionális nemzeti társulásnak az elősegítése jelentheti. Az ehhez szükséges megegyezéssel szomszédságpolitikai háttér biztosítása mellett olyan átfogó szerződéses rendszer kialakítására lenne szükség, amely nagyobb migrációs mozgások nélkül a magyar anyanyelvű és magyar (vagy magyarpárú kettős)

identitású népesség minden regionális közössége számára biztosítani tudja a nyelvváltás és a kulturális értékvesztés megelőzését. Az így felfogott, regionalizált (regionális) nemzeti közösség (nemzetközösség) a szomszéd országokkal való egyeztetések és megállapodások rendszerének közbeiktatásával biztosíthatja a magyar anyanyelvi, kulturális, oktatási, mediális stb. javakhoz való egyenlő hozzáférést, a kisebbségi közösségek teljes jogú részvételét a magyar kulturális, oktatási, tudományos alrendszerben.

A korszerű magyar nemzetfogalom felől közelítve milyen alapcélok fogalmazhatóak meg a magyar külpolitika nemzetpolitikai stratégiai tervezésben? Lebonthatóak-e ezek ágazati logika szerint? Vagy a Magyar Köztársaság fentebb leírt részfelelőssége miatt eleve csak a partneri viszonyok kialakításán és működtetésén keresztül lehetnek képesek a magyar kormányok, közszereplők a korszerű és reális nemzetfogalom kialakítására, alkotmányos rögzítésére és a szükséges intézményi feltételrendszer megteremtésére? A válasz a fentiek alapján: egyértelműen igen. Ehhez azonban a nemzetpolitika ilyen értelmű újrafogalmazására, intézményrendszerének ezekhez a lehetőségekhez és célokhoz való hozzáigazítására, a folyamatos érdekegyeztetések mechanizmusának kialakítására és a tervezhető nemzetpolitikai kapcsolatrendszer bel- és külpolitikai, jogi, anyagi hátterének megteremtésére lenne szükség.

Ugyanakkor súlyos arány- és szereptévesztések származhatnak abból, ha a magyar közvélemény, közgondolkodás, a kormány vagy bármely közszereplő abból a hibás feltevésből indul ki, hogy a 21. század eleji magyarországi és szomszéd országai magyar közösségek képesek bármilyen formában visszaállítani a nemzeti közösség 1918 előtti politikai, területi integritását. Mindezt a kisebbségi magyar közösségek felelős tényezőinek többsége már tisztán érzi és látja, de az elmúlt 17 évben kialakult függő helyzetükben nem képesek azt a magyar nemzetpolitikai diskurzusokban érvényesíteni.

5.2. Elvi és gyakorlati megfontolások

A magyar nemzetpolitika prioritásrendszerét a fenti koordináták és kérdések mentén a következőképpen írhatjuk le. A korszerű magyar nemzetfogalom befogadó és integratív kulturális közösség, amelynek továbbra is központi eleme Magyarország. Magyarország nélkül, a magyarországi állampolgári közösség kezdeményező, kapcsolattartó, támogató stb. nemzetpolitikai szerepe nélkül a magyar kulturális nemzeti közösség működésképtelen. Ez azonban nem jelenti, s nem jelentheti azt, hogy a kisebbségi és a diaszpóra magyar közösségek nemzetpolitikai helyét kizárólag a Magyarország-hoz, a magyar politikai tényezőkhöz való viszonya határozza meg.

A Magyar Köztársaság területén élő állampolgárok közössége – beleértve a kisebbségeket, bevándorlókat – jelenti a magyar nemzeti közösségnek az Unión belül is fontos szerepet játszó nemzetállami dimenzióját. Különösen nagy súlyt kell fektetni a jövőben a magyar anyanyelvű és az oláh, beás, kalderás stb. cigány közösségek társadalmi integrációjára.

Ez a magyarországi állampolgári közösség ugyanakkor a maga regionális, etnikai tagoltságában – az Unió államhatárokat relativizáló, a regionális entitásokat, identitásokat támogató, erősítő adottságaira, lehetőségeire építve – tudatos együttműködésre, regionális kapcsolódásokra, integrációkra törekszik a szomszéd országok hasonló adottságú, területileg, kulturálisan közeli térségeivel, régióival. Kelet-Közép-Európa, s azon belül a Kárpát-medence ily módon találhat vissza saját kulturális, interetnikus hagyományaihoz, értékeihez.

A kisebbségi magyar közösségek az általuk lakott régiókban a többségi nemzet ott élő tagjaival, s más ott élő népcsoportokkal közösen kapcsolódik be a térség és az itt élő nemzeti közösségek Unión belüli regionális mozgalmaiba. A kisebbségi magyar népcsoportok, amelyek eddig a magyar nyelvi és kulturális nemzeti közösség egyfajta államváltozataiként folyamatosan jog- és képviselethiányos helyzetekben próbáltak közösséggé szerveződni, a regionális fejlődés lehetőségeit felhasználva önálló vagy más etnikumokkal közös regionális társulásokat hoznak létre.

A magyar kulturális nemzeti közösség harmadik dimenzióját a tengerentúli, nyugat-európai diaszpóra alkotja, amely az elmúlt másfél évtizedben sem találta meg a helyét a magyar kül- és nemzetpolitikában. A diaszpóra történeti rétegei, a másod-harmad és negyedgenerációs kapcsolatrendszernek ápolása, működése, fejlesztése Magyarország részéről folyamatos támogatásban részesül. Ezzel együtt a magyar nemzetfogalomban a diaszpóra továbbra is alapvetően az emigrációs hullámokat jelenti. Pedig az a hatalmas kapcsolati, szellemi, gazdasági és külpolitikai potenciál, amelyet a diaszpóra jelent, feltétlenül megérdemelné, hogy a magyar külpolitika éppen a nemzetpolitika keretei közt az eddiginél sokkal erőteljesebben integrálja a diaszpórát a nemzetpolitikai gondolkodásba és programokba. Itt a hagyományos észak- és dél-amerikai, ausztráliai szervezetek mellett érdemesnek látszik a németországi, skandináviai, izraeli, dél-afrikai magyar diaszpórák közösségeinek megújulási tendenciáit is figyelembe venni, különös tekintettel a kisebbségi magyar közösségek etnikai jellegű kirajzásaira.

A nemzetpolitikai minimum, nemzetpolitikai, nemzetstratégiai tervezés tárgykörében legalább az alábbi kívánalmak programba illesztése megkerülhetetlen ahhoz, hogy az elmozdulás irányát és a legfontosabb célokat tisztázni lehessen.

- Kisebbségi jogok rendszerbe állítása, ellenőrzött működtetése a nyelvi, oktatási, közigazgatási, politikai jogokon át az önkormányzati alapelvek regionális igényeknek megfelelő érvényesítéséig. A kisebbségi jogok alapelve a jogegyenlőség, a jogi egyenrangúság, minden nyelvhez, kultúrához köthető területen, pl. a közéleti kétnyelvűségben, az oktatási, kulturális esélyegyenlőségben, közhivatalok betöltésében, közpénzek felhasználásában stb. ez teremtheti meg az alapját annak, hogy a szomszéd országai magyar kisebbségek a 20. századi történeti kényszerhelyzeteket feldolgozva valódi akarati közösséggé váljanak. Nem tekinthetjük elégségesnek, ha az Európai Unió keretei közt a közép-európai nyelvek egyenjogúsítása csak a brüsszeli, strassbourgi hivatalokban történik meg, miközben az Ipoly, Tisza egyik és másik partján, vagy Szatmár, Bihar vagy éppen Bácska és Baranya magyarországi és szomszéd országai részén a magyar nyelv státusa, presztízse közt továbbra is hatalmas szakadék maradt. Mindez persze a szomszéd nemzetek nyelvének magyarországi kisebbségei számára biztosított hasonló jogszíntványokat is feltételezi, ami a magyarországi asszimilációs folyamat előrehaladott volta miatt, a kinti feltételek megteremtéséhez hasonlóan, igen komoly problémákat okozhat.

- A kisebbségi magyar közösségépítést felfoghatjuk olyan párhuzamos magyar nemzetépítési gyakorlatnak, amely magától értetődően figyelembe veszi saját maga állampolgári, politikai, regionális, szociális, gazdasági, kulturális, nyelvi sajátosságait, érdekeit, többes kötődéseit, ugyanakkor nemcsak a többségi nemzettel, hanem Magyarországgal is szabályozott, tervezhető partneri viszonyok kiépítésére törekszik. Ez a folyamat természetesen feltételezi a többségi nemzet politikai reprezentációjának együttműködését, jóváhagyását, ennek a különleges kapcsolatrendszernek a közös tervezését, működtetését és ellenőrzését. Ebben a tekintetben nem tisztán nemzeti, kisebbségi alapozású együttműködésről, hanem az egyes régiókban a magyarokkal együtt élő többségi nemzetek, Magyarországon pedig az itt élő nemzeti kisebbségek is részesei lehetnének ennek a regionális alapozású nemzetpolitikának.

- Az egyéni jogok közösségi jogok szintjén is gyakorolhatóak legyenek, ami lehetőséget teremthet arra, hogy a nemzeti közösségépítés közjogi célja – a kisebbségi közösségek önkormányzati státusa – biztosítsa az adott kisebbségi közösség reális igényei szerint megvalósítható autonómiaformákat vagy az autonóm döntéseken alapuló politikai részvétel más, autonómiához hasonló garanciákat tartalmazó formáit.

- A magyar nemzetfogalomban a kisebbségi magyarok közösségi szintjét csak akkor lehet tervezni, ha a szomszéd országai magyarok a többségi

nemzettel kiegyensúlyozott kapcsolatokat tudnak a politikai élet minden szintjén kialakítani, s ez az adott országban biztosítja a kisebbségi magyarok kormányzati, parlamenti, önkormányzati, regionális és helyi intézményrendszerének megteremtését. A közösségi szintű magyar–magyar együttműködés politikai alapfeltételeinek egyike az adott állammal szembeni politikai lojalitás, illetve az állam kisebbségi közösséggel szembeni bizalma, és az erre épülő demokratikus politikai hatalommegosztás többség és kisebbség között.

- Az Európai Unió keretei közt, a 21. század elején érvényes etnopolitikai viszonyokból kiinduló magyar nemzetpolitika a reváns, a revízió, illetve a reasszimiláció, politikai reintegráció zsákutcás programjai helyett az egymással szomszédos államok érintkező régióinak ténylegesen közös térként való fejlesztésében, működtetésében jelölheti ki ennek a megújulás etnopolitikai kereteit és külpolitikai feltételrendszerét. Ehhez olyan regionális társulásokra, döntés-előkészítő, konzultációs fórumokra és fejlesztési elképzelésekre lesz szükség, amely az EU regionális politikájában képes lesz a nemzetállami igényeket kölcsönösen módosítani, befolyásolni és a közös térségfejlesztési célokat szolgálni.

- A regionális egységekből, azok egymáshoz való viszonyából felépülő magyar nemzetfogalom alapját az egyetemes nemzeti és a szomszédokkal közös integrált térben élő társulásos közösséghez való tartozás tudata és szándéka jelenti. A nemzeti közösségen belül a magyarországi állampolgárok és a határon túli kisebbségi és diaszpóra magyarok nem csupán összetett és dinamikus identitásközösséget alkotnak, hanem olyan regionálisan is tagolt nemzetközösséget, amelyben az egyes régiók, kistérségek helyi sajátosságai, a regionális közösségek többes kötődései, a magyarországitól eltérő érdekei is érvényesíthetőek. Mindez szükségessé teszi a magyar nemzetfogalom regionális dimenziójának kimunkálását, a fenntartható nemzeti fejlődés és értékteremtés regionális bázisainak megteremtését.

- Rövid és hosszú távon egyaránt meg kell vizsgálni, lehet-e az aktív migrációs politika eszközzel szabályozhatóvá, tervezhetővé tenni a határon túli magyarok magyarországi, a magyarországi magyarok erdélyi, szlovákiai stb. áttelepülésének munkavállalói szegmensét, s miként lehetne támogatni, megkönnyíteni az ingázást, és a határidős szomszéd országai munkavégzést, vagy az oktatás bizonyos erősen szakosodott területein.

- A magyar–magyar kapcsolatrendszer szakmák, alrendszerek, ágazatok szerinti intézményesítése, az identitáspolitikai, művelődési, oktatási stb. célokat szerződéses, egyezményes alapon rögzítő megállapodások megkötését teszi szükségessé. Az elmúlt 15–20 évben kialakult intézményi együttműködések, támogatások tapasztalatai alapján érdemesnek látszik felmérni

a magyar nemzeti identitás, magyar kultúra, művészet, közművelődés, oktatás, tudomány stb. szempontjából nélkülözhetetlen együttműködési formákat, s ezek szerződéses rögzítéséhez a szomszédos államok megfelelő kormányzati szerveit bevonva hosszú távú szerződések megkötését kellene kezdeményezni.

A magyar külpolitika nemzetpolitikai céljait hosszú távon az Európai Unió részévé váló Kárpát-medence területén osztozkodó államok és nemzetek nyugat-európai típusú regionális együttműködési formák közt megújuló kapcsolatrendszerében fogalmazhatja meg. A hosszú távú nemzetpolitikai cél a magyar nemzeti közösség természetes regionális szerkezetének megújítása, megerősítése, a velünk együtt élő nemzetek hasonló törekvéseivel való kiegyenlítése. Ez a fenntartható nemzeti fejlődés a nemzetet a 21. században is értékörző, értéktermelő és értékközvetítő közösségként, s olyan szociológiai makrocsoportként képzelel el, amely a világ globalizációs kihívásaira egyszerre tud megfelelő, versenyképes válaszokat és szükség esetén védekező reflexeket kifejleszteni. Ehhez természetesen megfelelő gazdasági, környezeti, szociális környezetet is ki kell alakítani, fenn kell tartani. Ennek zálogát elsősorban a két- és többnyelvűségre, a multietnikus és interetnikus viszonyok előnyeinek tudatosítására épülő rugalmas identitásszerkezetek jelenthetik.

Az Unión belüli kooperációs kényszer, a területi kérdéseket semlegesítő újfajta határrezsim, európai nemzeti, etnikai kulturális, nyelvi, vallási, művelődési, oktatási stb. sokszínűség fontos bázisa lehet az új, poszt nacionális tendenciáknak. Annak a fejlődésnek, amely a nemzetiségi konfliktusokat, a nacionalizmus negativista ideológiáját, az etnocentrizmusra hajló túlzásokat fokozatosan háttérbe szoríthatja. Ez végső soron lehetőséget teremthet arra, hogy hasonlóképpen a vallási feszültségekhez, konfliktusokhoz, a nemzeti antagonizmusok is erejüket veszítsék.

A magyar külpolitika prioritásainak ezeket a távlati célokat kell szolgálniuk, amikor egyszerre erősítik és teszik versenyképpé a magyar nemzeti közösség különböző regionális, etnikai, szociális stb. csoportjait. Ugyanakkor a kétnyelvűség, a nemzetközi kapcsolatok támogatásával, átgondolt operatív programok beindításával, közös működtetésével a megújuló nemzetpolitika a regionális fejlesztés eddig jórészt hiányzó tömeglélektani feltételeihez (a szomszéd nemzetek kölcsönös presztízsének növeléséhez vagy akár a cigány/roma csoportok társadalmi elfogadtatásához) is hozzájárulhat.

Irodalom

- Autonómia. Kihívás és/vagy megoldás. Autonomy. Challenge and/or Solution.* Budapest, 1999.
- Bakk Miklós: A nemzet és a modernitás nyelve. *Regio*, 2002. 4. szám.
- Bárdi Nándor: Tény és való. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarság kapcsolattörténete. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2004.
- Bárdi Nándor: A szükség mint esély – Lehetséges-e a magyarságpolitikát szakágazatként elgondolni? *Kommentár*, 2006. 5–6. sz.
- Bindorffer Györgyi: *A kettős identitás.* Budapest, 2001.
- Bognár Vilmos – Fehér Zsuzsa – Varga Csaba (szerk.): *Mi a jövő? Tudástársadalom? Információs társadalom? Telekommunikációs Társadalom? Kultúrtársadalom? Az információs társadalom és a magyar kezdeményezések, OMF, ORTT, HÉA.* Stratégiai Kutató Intézet, 1998.
- Bretter Zoltán: A közösség meghatározásának nehézségeiről. *Regio*, 2002. 4. szám.
- Bugar Béla: *Olyan országban élek...* Kalligram Kiadó, Pozsony, 2005.
- Csepeli György: *Nemzet által homályosan.* Századvég, Budapest, 1992.
- Csepeli György – Örkény Antal – Székelyi Mária: A nemzeti-etnikai identitás változatlan-sága és átalakulása. *Kisebbségkutatás*, 1999. 4. szám.
- Csergő, Zsuzsa – James M. Goldgeier: Nationalist Strategies and European Integration. In: Zoltán Kántor – Balázs Majtényi – Osamu Ieda – Balázs Vizi – Iván Halász (eds.): *The Hungarian Status Law: Nation Building and/or Minority Protection.* Hokkaido University, Slavic Research Center, Sapporo, 2004.
- Csergő, Zsuzsa – James M. Goldgeier: Virtual Nationalism in Comparative Context: How Unique Is the Hungarian Approach? In: Osamu Ieda (editor in chief) Balázs Majtényi – Zoltán Kántor – Balázs Vizi – Iván Halász – Stephen Deets (editorial board): *Beyond Sovereignty: From Status Law to Transnational Citizenship?* Sapporo, 2006.
- Csergő, Zsuzsa: National Strategies and the Uses of Dichotomy. *Regio. Minorities, Politics, Society.* 2003.
- Dobos Ferenc: Kisebbségi státus, jogvédelem, nemzetépítés. Magyarországi és kisebbségi magyar értékorientációk. *Magyar Tudomány*, 2005. 2. szám.
- Duray Miklós: Az elnyomott kisebbségből legyen társnemzet. In: *Magyarok Csehszlovákiában/Szlovákiában 1918-1992.* Pozsony, 1993.
- Duray Miklós: *Önrendelkezési kísérleteink.* Méry Ratio, Pozsony, 1999.
- Duray Miklós: *Hazától a nemzetig.* Budapest, 2004.
- Duray Miklós: A magyarságpolitika szemléletváltozást igényel. In: Kurucz Gyula (szerk.): *Nemzetstratégia a harmadik évezred küszöbén.* Budapest, 1996. 40–44.
- Egedy Gergely: A nemzetállam dicsérete. *Magyar Szemle*, 2006. 5–6. szám.
- Ehrke, Michael: *Az Európai Unió értékválsága: negatív integráció vagy újraelosztási közösség?* <http://www.fesbp.hu/hun/ehrkevalsag.htm>

- Esterházy Péter: *Egy két haris*. Budapest, 1996.
- Feischmidt Margit: A kettős állampolgárságról. *Kisebbségkutatás*, 2005. 1. szám.
- Gál, Kinga: *Bilateral Treaties in Central and Eastern Europe: A New Framework of International Minority Protection?* Flensburg, ECMI, Working Paper 4, 1999.
- Gál, Kinga (ed.): *Minority Governance in Europe*. LGI/ECMI Series on Ethnopolitics and Minority Issues. Open Society Institute, Budapest, 2002.
- Gereben Ferenc: Az anyanyelv az identitástudat szerkezetében. *Regio*, 1998. 2. szám.
- Gerencsér Balázs – Juhász Albin: *A kisebbségi autonómia (működő modellek, magyar elképzelések)*. Budapest, 2001.
- Görömbei András: „Az elveszített hazák csikorognak.” Csoóri Sándor a kisebbségi magyarságért. *Új Forrás*, 2000. 3. szám.
- Graf-Kielmansegg, Peter: Integration und Demokratie. In: Jachtenfuchs, Markus – Kohler-Koch, Beate (eds.): *Europäische Integration*. 2. Aufl. Opladen, 2003. 49–84.
- Győri Szabó Róbert: A parlamenti pártok és az alapszerződések. *Magyar Kisebbség*, 2000. 4. szám.
- Gyurgyik László – Sebők László (szerk.): *Népszámlálási körkép Közép-Európából 1989–2002*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2003.
- Halász, Iván: Dual Citizenship as an Instrument of the Hungarian Policy towards the Nation? *Regio. Minorities, Politics, Society*. 2005.
- Halász Iván: A kettős állampolgárság mint a magyar nemzetpolitika eszköze? *Regio*, 2004. 4. szám.
- Halász Iván: A határon túli nemzettársakról való gondoskodás modelljei Kelet-Közép-Európában. In: Halász Iván – Majtényi Balázs – Szarka László (szerk.): *Ami összeköt? Státustörvények közel s távol*. Gondolat, Budapest, 2004. 42–75.
- Halász Iván – Majtényi Balázs: A Magyar Köztársaság alkotmányának „nemzeti felelősségi klauzulája” (Egy értelmezési kísérlet). In: Halász Iván – Majtényi Balázs – Szarka László (szerk.): *Ami összeköt? Státustörvények közel s távol*. Gondolat, Budapest, 2004. 93–104.
- Halász Iván – Majtényi Balázs: Magyarország és a szomszédos államok státustörvényei. In: Halász Iván – Majtényi Balázs – Szarka László (szerk.): *Ami összeköt? Státustörvények közel s távol*. Gondolat, Budapest, 2004. 105–122.
- Halász Iván: A nemzetfogalom nyelvi-kulturális elemei a kelet-közép-európai alkotmányokban. In: Kántor Zoltán – Majtényi Balázs (szerk.): *Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről*. Rejtjel, Budapest, 2005
- Horkay Hörcher Ferenc: Nemzet és közösség: A közösségetlenség politikai filozófia és a nacionalizmus. *Századvég*, 2000 tavasz. 16. szám
- Hunyadi György: A nemzeti identitás és a sztereotípiák görbe tükré. *Új Pedagógia Szemle*, 1997. 10. szám.
- Jachtenfuss Marcus – Kohler-Koch, Beate: *Europäische Integration*. UTB, Opladen, 2003.

- Kovács Péter: *Nemzetközi jog és kisebbségvédelem*. Osiris Kiadó, Budapest, 1996.
- Kántor, Zoltán: Reinstitutionalizing the Nation – Status Law and Dual Citizenship, *Regio. Minorities, Politics, Society*. 2005.
- Kántor Zoltán: A státustörvény: nemzetpolitika vagy a kisebbségvédelem új megközelítése. *Magyar Kisebbség*, 2002. 1. szám.
- Kántor Zoltán: A státustörvény és nemzetpolitika. Elméleti szempontok. In: Uő.: *Státustörvény: előzmények és következmények*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2002. 18–28.
- Kende Péter: A kelet-európai kisnemzetek nyomorúsága (Ezredvégi mérleg). In: Uő.: *A köztársaság törékeny rendje*. Osiris, Budapest, 2000.
- Kis János: A kisebbségi kérdés az új világrendben. *Beszélő*, 2002. 4. szám.
- Kiss Tamás (szerk.): *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*. RMDSZ Ügyvezető Elnökség, Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2004.
- Kovács Éva: Határmítoszok és helyi identitás-narratívák az osztrák–magyar határ mentén. *Replika*, 2002. 47–48. szám.
- Kovács Éva: Határnarratívák mint identitásteremtő szövegek az osztrák–magyar határ menti falvakban. In: Bárdi Nándor (szerk.): *Globalizáció és nemzetépítés*. Budapest, 1999.
- Kuthy Áron – Nagy Vilmos (szerk.): *Határesetek. Magyarország periferiái*. Ipoly Unió, Bálványos, 2005.
- Losonczi Alpár: A nemzet mint értelmezés. *Regio*, 2002. 4. szám.
- Losonczi Alpár: Szempontok a nemzeti kisebbség értelmezésének vázlatához. In: Uő.: *Európa-dimenziók*. Forum, Újvidék, 2002.
- Lőrincz Csaba – Németh Zsolt – Orbán Viktor – Rockenbauer Zoltán: *Nemzetpolitika '88–98. Tanulmányok, publicisztikák, beszédek, interjúk*. Budapest, 1998.
- Magyarics Tamás: A magyar külpolitika új helyzete. *Magyar Szemle*, 2004. 9–10. szám.
- Majtényi Balázs: Hol húzódnak a kisebbségvédelem határai? *Regio*, 2004. 4. szám.
- Majtényi Balázs: Mi lesz veled „bezzeggyerek”? Változóban a kisebbségi jogi szabályozás. *Fundamentum*, 2005. 3. szám.
- Markó Béla: Egy magyar–magyar egyetértés esélyeiről. *Élet és Irodalom*, 2004. 3. szám.; *Heti Válasz*, 2004. 3. szám.
- Nagy Boldizsár: A szuverén határai. *Fundamentum*, 2003. 2. szám.
- Nagy Boldizsár: Nemzet, állam, polgár. *Élet és Irodalom*, 2004. május 10., 19. szám.
- O’Sullivan, John: A nemzetállam szerepe a kiterjesztett Európában. *Polgári Szemle*, 2005. 11. szám.
- Öllős László: A jogok és az egyenlőség. *Forum Társadalomtudományi Szemle*, 2003. 4. szám.
- Öllős László: Emberi jogok – nemzeti jogok. *Regio*, 2003. 4. szám.
- Öllős László: A Magyar Köztársaság Alkotmánya és a határon túli magyarok. *Fundamentum*, 2006. 3. szám.
- Pomogáts Béla: Támogatáspolitikai és szolidaritás. *Magyar Kisebbség*, 2003. 4. szám. 70–73.

- Pritz Pál: *Magyar diplomácia a két háború között. Tanulmányok*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1995.
- Ríz Ádám: A kisebbségi magyar autonómiakonceptciók összehasonlítása. *Korunk*, 2000. 1. szám.
- Romsics Ignác: *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és a 20. században*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1998.
- Romsics Ignác – Szegedy Maszák Mihály (szerk.): *Mi a magyar? Habsburg Történelmi Intézet – Rubicon Héz Bt.*, Budapest, 2005.
- Salat Levente: *„Kínlódni ebben az országban...?”* Sapientia könyvek. Scientia, Kolozsvár, 2002.
- Salat Levente: *Etnopolitika a konfliktustól a méltányosságig. Az autentikus kisebbségi lét normatív alapjai*. Korunk, Kolozsvár, 2003.
- Schöpflin György: *A modern nemzet*. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő – Gödöllő, 2003.
- Schöpflin György: *Az identitás dilemmái*. Attraktor, Máriabesnyő – Gödöllő, 2004.
- Sisák Gábor (szerk.): *Nemzeti és etnikai kisebbségek Magyarországon a 20. század végén*. Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest, 2001.
- Szarka László: Variációk nemzetstratégiára. Magyar külpolitikai prioritások és kisebbségpolitikai pártprogramok 1989 után. In: Uő.: *Duna-táji dilemmák. Nemzeti kisebbségek – kisebbségi politika a 20. századi Kelet-Közép-Európában*. Ister, Budapest, 1998. 247–261.
- Szarka László: A kisebbségi önkormányzatiság jelene és jövője Kelet-Közép-Európában. In: Uő.: *Kisebbségi léthelyzetek – közösségi alternatívák*. Lucidus Kiadó, Budapest, 2004.
- Szarka László: Elemzési szempontok a 20. század végi magyar nemzetfogalomhoz. In: Uő.: *Kisebbségi léthelyzetek – közösségi alternatívák*. Budapest, 2004.
- Szesztay Ádám (szerk.): *Együtt. Az 1956-os forradalom és a határon túli magyarok*. Lucidus, Budapest 2006.
- Tabajdi Csaba: *A magyar demokratikus baloldal és a nemzeti kérdés*. Vitaanyag. <http://www.jadat.hu/ta02.pdf>
- Tóth, Ágnes (ed.): *National and Ethnic Minorities in Hungary, 1920–2001*. East European Monographs. No. DCXCVIII. Social Science Monographs. Boulder, Colorado, Atlantic Research and Publications, Highland Lakes, New Jersey, 2005.
- Törzsök Erika: A kelet-közép-európai régió demokratizálódásának esélyei és az autonómia-törekvések. In: Uő.: *Kisebbségek változó világban*. Kolozsvár, 2003. 83–89.
- Törzsök Erika (szerk.): *Szülőföld Program*. A határokon túli (Kárpát-medencében élő) magyarság gazdasági alapjainak és társadalmi kohéziójának támogatását célzó lépések előkészítése, valamint ezek lehetséges kapcsolódási pontjainak bemutatása. <http://www.eokik.hu/publikaciok/publikaciok.html>
- Varga Csaba – Tibori Tímea (szerk.): *A mai világ és a jövő forgatókönyvei. Nemzeti stratégia 2020-ig*. 1. HÉA Stratégiakutató Intézet, MTA Szociológiai Intézet, Magyar Kapu Alapítvány, 1997.

- Varga Csaba – Tibori Timea (szerk.): *Magyar jövőképek, Nemzeti stratégia 2020-ig*. 2. HÉA Stratégiakutató Intézet, MTA Szociológiai Intézet, Magyar Kapu Alapítvány, Hegel-Fukuyama Társaság, 1998.
- Varga Imre: *Kisebbségből kisebbségbe. Beszélgetések áttelepült írókkal*. Szombathely, 1995.
- Vékás János: Mi a nemzet? *Regio*, 2002. 4. szám.
- Veres Valér: Kisebbségi magyar fiatalok jövőtervezése. *Korunk*, 2005. 11. szám.
- Vetési László: Szórványstratégia – nemzetstratégia. Tervezet a romániai szórványmagyar-ság közösségépítéséhez és kisközösségi rehabilitációjához. *Magyar Kisebbség*, 2000. 2. szám. 172–214.
- Vizi, Balázs: The Unintended Legal Backlash of Enlargement? The Inclusion of the Rights of Minorities in the EU Constitution. *Regio. Minorities, Politics, Society*. 2005.
- Zudor János: Beszélgetés Csoóri Sándorral. *Erdélyi Napló* 1992. május 14.